

**ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ХАЛЫҚ БИЛИМЛЕНДИРИЎ
МИНИСТРЛИГИ**

**Эжинияз атындағы Нөкис
мәмлекетлик педагогикалық
институты**

**«БИОЛОГИЯЛЫҚ КӨП
ТҮРЛИЛИКТИ САҚЛАҰ,
ҚАЙТА ТИКЛЕҰ ХӘМ ҚОРҒАҰ
МӘСЕЛЕЛЕРИ»**

**атамасындағы Республикалық
илимий-теориялық конференция**

МАТЕРИАЛЛАРЫ

**«БИОЛОГИК ХИЛМА-ХИЛЛИКНИ
САҚЛАШ, ҚАЙТА ТИКЛАШ ВА
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ»**

**мавзусидаги Республика
илмий-назарий анжуман**

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

**Республиканской
научно-теоретической
конференции**

**«ВОПРОСЫ СОХРАНЕНИЯ,
ВОССТАНОВЛЕНИЯ И ОХРАНЫ
БИОЛОГИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ»**

Ўзбекистан Республикасы
Халық билимлендириў министрлиги

Әжинияз атындағы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

**«Биологиялық көп түрликти сақлаў, қайта тиклеў
хәм қорғаў мәселелери»**
атамасындағы Республикалық илимий-теориялық
конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ

**«Биологик хилма-хилликни сақлаш, қайта тиклаш ва
муҳофаза қилиш масалалари»**
мавзусидаги Республика илмий-назарий анжуман
МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ
Республиканской научно-теоретической конференции
**«Вопросы сохранения, восстановления и охраны
биологического разнообразия»**

Нөкис-2016

Суўғарылатуғын топырақларда жасап тиришилик кеширетуғын хэмме микроорганизмлердин искерлиги хэр түрли даўам етеди, яғный, олар хайўанат хэм өсимлик қалдықларын майдалаў менен, минерал затларды синтез қылыў қәбилетине ийе.

Нәтийжеде, өсимлик қалдықларын, мысалы, салы атызында қалған салы сабанын майдалап, оларды хэр түрли минерал бирикпелерге айландырыўда миннетсиз жумыс искерлигин жүргизеди. Бул процесс, әлбетте, аэроб шараятта жүз береді. Олар кислородсыз анаэроб шараятта жүдә толық болмаған ҳалда майдаланыўы мүмкин. Усы еки бағдар нәтийжесинде гумус пайда етиўши бактериялар раўажланыўы менен, оны пайда қылыўда ферментлерден пероксидаза, полифенолоксидазалардың искерлиги күшейип, гумуска бай болған топырақ пайда болады [4, с.56-60].

Топырақ өнімдарлығын тоқтаўсыз түрде асырып, көбейтирип барыў хэм оны сақлаў ҳазирги күнде айрықша проблема болып есапланады. Улыўма топырақ өнімдарлығын, оның тийкарын курайтутығын гумус затларының микроорганизмлер қатнасыўында көбейиўи менен беккемленип барыўы ҳаққында көпшилик алымлар өзлериниң илимий хэм әмелий жумысларында өнімдарлықты сақлаў хэм күшейтириў жолларын көрсетип берген. Бул усыныс етилген усылларды әмелде көрсетиў ушын ең алдын алмаслап егиў усылын, органикалық-минерал төгинлерди қолланыў, микробиологиялық процесслерди күшейттириў усыллары-өсимлик қалдықлары, жыйналған ҳалда компостларды қолланыў, биологиялық усыллар тийкарында топырақ өнімдарлығының тийкары есапланған гумус затларын беккемлеп асырып барыў проблемасы үстинде ис тәжирийбелер тийкарында алып барылған.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Мишустин Е.Н. Микроорганизмы и продуктивность земледелия.- М.: 1972. – 43 с.
2. Саданов А.К. Биологическая активность почв под рисом в связи с оптимизацией их плодородия.: Дисс...д.б.н.-Ташкент.:1993. – С.42
3. Константинова Л.Г. Специфичность микрофлоры, ее ценозов и некоторые процессы в почвах рисовых полей Каракалпакии. В кн: Микробиологические процессы в почвах рисовых полей и их оптимизация.-Ташкент: ФАН, 1991. С. 4-30.
4. Отенова Ф., Гулдурсунбаева А. Экологическое изучение микробиологических процессов и повышение плодородия почв в Южном Приаралье. /Вестник ККОАНРУз. №1, 2016, С.56-60

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ШАРАЯТЫНДА КӨКЛЕМЗАРЛАСТЫРЫҰДА ҚОЛЛАНЫЛАТУҒЫН АҒАШ ХЭМ ПУТА ӨСИМЛИКЛЕРИНИҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ҚӘСИЙЕТЛЕРИ

***Отенова Ф.Т., – б.и.к., доцент, Қошмағанбетова Ш. – магистрант,
Тәбийий хэм анық пәнлерди оқытыў методикасы (биология)
Әжинияз атындағы НМПИ, Биология оқытыў методикасы кафедрасы***

Қарақалпақстан Республикасында интродукция етилген өсимликлер ишинде тоғай пайда етиўши, тоғай-мелиоративлик әхмийеттеги, манзаралы-көклемзарластырыўшылық, отын ушын хэм тағы басқада пайдалы қәсийетлерге ийе өсимлик түрлери ушырасады.

Көклемзарластырыўдың тийкарын гүллер менен газонларды есапламағанда хэмме ўақытта ағаш хэм пута өсимликлери тутады. Жасыл ағашлардың хэр қыйлы түрлери хэм формаларының курамы қанша дурыс хэм мақсетке муўапық таңланса оларда сонша курылыстың тили менен үйлеседи хэм көклемзарластырыў жумыслары да табыслы болады.

Көклемзарластырыўда қолланылатуғын ағаш хэм пута өсимликлери өзиниң биологиялық қәсийетлери бойынша көклемзарластырылатуғын районның климатлық, сондай-ақ топырақ жағдайларына сәйкес келиўи тийис. Ағаш хэм пута өсимликлери климат, топырақ хэм экологиялық жағдайларға бирқыйлы болып келе бермейди. Ағаш-пута түрлери жақтылықты сүйиўши хэм саяға шыдамлы, жыллылықты сүйиўши хэм

суўыққа шыдамлы, ығаллылықты сүйиўши хэм қурғақшылыққа шыдамлы, ыссылықты сүйиўши хэм ыссылыққа шыдамсыз, дузға шыдамлы хэм дузға шыдамсыз, тағы басқа болып келеди.

Тәжирийбелердиң көрсеткениндей ағашлардың раўажланыўын хэм олардың жасаў мүддетлерин узайтыўға қолайлы жағдайлар жасаў ушын оларға төмендеги тәрбиялаў илажларын әмелге асырыў керек: декоративлик путалардан қорғаў тоғайшаларын (подлесок) жасаў, топырақты, әсиресе бағананың түбиндеги топырақты системалы түрде босатыў, органикалық хэм минерал төгинлерди бериў, артықша ызғарлықты жоқ етиў, самалға шыдамлылығын есапқа алып ағаш түрлерин дурыс орналастырыў, зыянланғанларын емлеў жумысларын жүргизиў хэм тағы басқалар. Усындай жағдайда ғана турақлы, узақ жасайтуғын, жоқары көркем көклемзарластырылған қурылысты жасаўымыз мүмкин.

Егилген ағашлардың көбирек пайда келтириўин тәмийинлеў ушын биринши гезекте республикамыздың климат хэм топырақ шараятында көп сынап көрилген хэм көп ўақытлардан бери егилип киятырған ўй хэм шығыр тал, ақ хэм көк тереклер, гүжим, торанғыл, жийде, тут, ясень, клён, айлант, каталпа, гледичие сыяқлы ағашларды көплеп егиў керек. Бул айтылған ағашлар бийик хэм шақалы келип, бириншиден саялы, екіншиден көшелер менен жол бойларына көрик берип, оларды безейди. Манзаралы бийик ағашлар менен бир қатарда көше бойларына, скверлерге, парклерге, қыябанларға хәр түрли форма бериўге болатуғын бирючина (*ligustrum*), долана, жимолост, шиповник, дереза, аделия ҳ.т.б.усаған пута өсимликлерин ексек аўыл хэм қалаларымыз және де гөззал хэм сулыў түрге енетуғыны сөзсиз. Сондай-ақ көп жыллық роза, гибискусларды отырғызыў мақсетке муўапық болар еди. Бул аўыл хэм қалаларды хәр түрли жасыл фонға бөлейди, және жасыл ағашларға кеўилли, сүйкимли хэм әжайып түр береді.

Мүмкиншилиги болғанша көклемзарластырыўда интродукция етилген ағашлар менен бирге жергиликли ағашлардың түрлерин көплеп егиўимиз керек.

Ўлкемиздиң өсимликлерин изертлеген белгили илимпазлар Ф.Н.Русанов, С.А.Никитин, В.Р.Дробов, А.У.Усманов хэм басқалар көклемзарластырыў ислерине интродукция етилген ағаш-путалар менен бирге жергиликли түрлерден торанғылды, жийдени, жыңғылды, талларды көплеп егиўге болады.

Хәзирги ўақытта Қарақалпақстанда Республиканың қубласында жайласқан Бадай тоғай мәмлекетлик биорезерваты ислеп тур. Қараөзек районы территориясында Нурымтүбек буйыртпаханасы бар. 1959-жылы Нөкис қаласында Өзбекистан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлиминиң ботаника бағы шөлкемлестирилген. Усындай бағ Елликқала районында да дүзилди. Бул мекемелердиң тийкарғы ўазыйпалары Қарақалпақстан территориясының өсимликлер менен хайўанлар дүньясын хәр тәреплеме изертлеў хэм сақлап қалыў болып табылады.

Хәзирги ўақытлары тоғайлардың майданы Әмиўдәрьяда суў режиминиң өзгериўине хэм адамлардың тәсиринде кескин азайды. Сонлықтан тоғайлардың суўды тәртипке салыўшылық, санитариялық-гигиеналық, мелиорациялық, отын хэм қурылыс материаллық т.б. хызметлерди атқаратуғын әхмийетин есапқа алып, Әмиўдәрьяның бойларында тар полосада сақланып қалған торанғылларды, жийделерди, талларды сақлап қалыў талап етиледі.

Қарақалпақстанның тәбийий флорасынан дәслепки интродукцияны төменги сийрек ушырасатуғын хэм реликт түрлер өтти. Королков доланасы (боярышник Королкова), елек жүзгин (қандим ситниковый), түкли аяқлы жүзгин (қандим шерцистоногий), ешки тал (Вилгелмс талы), ўй тал (жүнгар талы), қумшийе (мягкоплодник), узын солқымлы қоянсүйек (песчаная акация длиннокистевая), конолли қоянсүйеги (песчаная акация Конолли), май розасы (роза майская) хэм басқалар.

Жасыл зоналарды кеңейтиў, тоғай полосаларын дүзиў, шөлистанлықларды бағы бостанлыққа айлантаырыў бизиң республикамыздың ыссы хэм қурғақ климат, шорлы топырақ шараятында қоршап турған орталықты жақсылаўдың исенимли жолларының

биринен болып табылады. Себеби егилген жасыл өсімликлер үлкемиздің тәбиат келбетин өзгертеди, адамлардың жумыс ислеуи хәм дем алыуы ушын қолайлы жағдайлар дүзеди.

Әдебиятлар:

1. Кабулов С.К. Приспособление растений к дефициту влаги. Изд. «ФАН», Ташкент, 1981

2. Отенов Т.О., Гроховатский И.А., Отенова Ф.Т. Вопросы озеленения территории Каракалпакстана. Материалы научно-практической конференции «Рациональное использование природных ресурсов Южного Приаралья», КГУ, Нукус, 2012

ПРОБЛЕМЫ ВЫРАЩИВАНИЯ ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ В КАРАКАЛПАКСТАНЕ

Реимов Н.Б.-к.с/х.н., Кдырбаева Г.У.,-ассистент

Нукусский филиал ТашГАУ. г.Нукус

reimov-62@mail.uz

Республика Каракалпакстан является самой северной зоной хлопкосеяния мира, естественно лимитирован вегетационный период, маловодья, засоленность земель и другие экстремальные условия отрицательно сказываются на подъем урожайности всех сельскохозяйственных культур. Климат резко континентальный, зима суровая, бесснежная, длится до четырех месяцев. Особенность резко континентального климата заключается еще и в том, что по характеру распределения и интенсивности проявления метеорологических факторов по годам и в течение вегетационного периода, наблюдается значительная нестабильность, это особенно остро ощущается в настоящее время в связи с усыханием Аральского моря. В целом - эта область является зоной недостаточного увлажнения. Осадков в большинстве лет не хватает для нормального роста и развития растений. выпадают они неравномерно. Зима в большинстве случаев малоснежные, даже бывают годы бесснежные. Самые сильные морозы достигают -35 -38 градусов. Максимальные температуры воздуха летних месяцев в отдельные годы достигают +40+45 градусов. Нередкие явления летом, особенно в период налива зерна, сухие жаркие ветры, иссушающие почву, понижающие относительную влажность воздуха до 15-20%.

Ряд исследований, проведенные Н.Б. Реимовым и других исследователей показывают, что уменьшить или уничтожить вред, наносимый неблагоприятными факторами среды, можно путем организации целенаправленной работы, зависит от технологии возделывания, т.е. подбора сортов, а также дальнейшим совершенствованием приемов возделывания, как научно-обоснованный выбор сорта или гибрида, их сроков посева, системы удобрений, севооборота и т.д. При правильно выбранном сорте, сроке посева, можно «уйти» от засухи, холода, засоленности и от вредителей. Таким образом, комплексное испытание различных сортов в таких условиях позволяет выявить экологически пластичные формы.

Формирование урожая озимой пшеницы происходит в определенных почвенных и погодно – климатических условиях. Учитывая, что климатические особенности зон в значительной мере определяют характер технологии возделывания культур, уровень урожайности и эффективности удобрений и что каждая природная зона характеризуется соответствующим ей типом почвы и погодными условиями. Для решение поставленного вопроса мы проводили селекционно-семеноводческие работы и сравнительные испытания ряда испытания различных сорта образцов озимой пшеницы из России, Пакистана, Республики Молдова, Турции, США и из местных селекции Узбекистана. После коллекционного, родительских питомников и других ступеней, предварительного сортаиспытания первого и второго для испытания нам осталось 9 сортов озимой пшеницы. Оценки вели по многим признакам. Особое внимание обращали на урожайность, скороспелость, зимостойкость, полегаетость и другие ценные показатели.

Кудиярова А.Д., Алламбергенова Ф.Р., Косымбетов П.Г. Тәбийий микроэлементлер комплекслериниң дүзилсин үйрениў.....	103
Курбаниязов А.К., Мухитдинова С.З., Полатулы С. Экспедиционные исследования в северной части Аральского моря за 2015 г.....	105
Мираметова Н.П. Оптимизация адаптивных реакций организма в условиях Южного Приаралья.....	107
Мираметова Н.П. Фиологическая характеристика особенностей адаптивных реакций организма детей и подростков в Южном Приаралье	109
Мираметова Н.П. Экологические аспекты адаптогенных факторов у населения Южного Приаралья.....	111
Нурланов А.С., Кузиев Ф.Ф. Кубла арал регионинда тәбият хәм жәмийет катнасықларының ақыбетлери.....	112
Nurullaeva N.C., Haydarov X.K. Lycium barbarum l. ning ba`zi biologik xususiyatlari	113
Есбоғанов Р., Осербаева Т. Мош навларини экиш меъёрининг барг юзаси шаклланишига таъсири.....	114
Осербаева Т., Есбоғанов Р. Сояның фотосинтетикалык искерлигине егиў мүддетлериниң тәсири.....	115
Отенова Ф., Гулдурсунбаева А. Салы егилген хәр түрли топырақ шараятындағы микробиологиялық қәсийетлер.....	116
Отенова Ф.Т., Қошмағанбетова Ш. Қарақалпақстан шараятында көклемзарластырыўда қолланылатуғын ағаш хәм пута өсимликлериниң биологиялық қәсийетлери.....	118
Реимов Н.Б., Кдырбаева Г.У. Проблемы выращивания озимой пшеницы в Каракалпақстане.....	119
Реимов Н.Б., Утепбергенова В.М. Эффективное использование земли и правильный подбор сортов пшеницы в Каракалпақстане.....	121
Сапарбаев Ж., Алимбетов Д. Мускуслы үйректің (cairina moschata) өзгешеликлери, өнімдарлығы хәм оны өршитиў усыллары	123
Сапарбаев Ж., Алимбетов Д. Ешкилер (capra capra hircus) хәм оларды өршитиў мәселелери.....	125
Сапарниязов И. А. Зараркунандаларга биологик курашишнинг аҳамияти.....	126
Сафаров А.К., Курбаниязова Г.Т. Қорақалпоғистон республикаси шароитида топинамбур навларини ўрганиш.....	127
Таумуратова Г.Н. Экология и распространенность сахарного диабета і типа среди детей и подростков Южного Приаралья.....	129
Temirbekov O. Adiraspanдағі alkaloidlardıń jaylasıwı hám olardıń dinamikası.....	130
Temirbekov O. Gerontologiyada payda bolğan ulıwma biologiyalıq koncepciyalar.....	131
Тилеумуратова.Б.А, Тажетдинов Н.Д. Ареал распространения лекарственных растений в Республике Каракалпақстан.....	132
Тилеумуратова.Б.А, Тажетдинов Н.Д. Ценокомплексы некоторых видов лекарственных растений в каракалпақстане.....	135
Төрениязова В.С. Суўды кем талап етиўши салы түрлерин егиў мәселелери.....	137
Турениязова В., Алимбетов Д. Шолигарчилик муаммолари ва ечимин урганиш усули.....	138
To'rayev B. Qoraqalpog'iston respublikasida turizmni rivojlantirish yo'llari.....	140
Utepbergenov A.R. Brakon parazitiniń bioekologiyalıq rawajlanıw ózgeshelikleri hám biologiyalıq paydalılıǵı.....	141
Утепбергенов А.Р., Торениязов Т.Е. Мийўе бағларында тийкаргы зыянкеслер хәм оларға қарсы биологиялық усылды қолланыў.....	142
Xalmuratov P. Тоғай ekosistemaların saqlaw.....	143
Халмуратов П. Қарақалпақстанның дәрилик өсимликлерин ақылға сай пайдаланыў хәм қорғаудың ҳуқықый тийкарлары.....	144
Чембарисов Э.И. Лесник Т.Ю. Рахимова М.Н Ешжанов К. Экологические проблемы Южного Приаралья и пути их решения.....	145